

فرماندهان و مسئولان ستادهای پشتیبانی و مهندسی جهاد سازندگی در جنگ

عبدالله فاتحی*

<p>با فرمان امام خمینی نهاد جهاد سازندگی در سال ۱۳۵۸ با هدف بازسازی روستاها و خدمات‌رسانی به مناطق محروم، تشکیل شد. ابتدا تصور نمی‌شد این نهاد درگیر فعالیت‌های غیرعمرانی شود، اما با شروع درگیری‌ها پیش از جنگ و سپس آغاز جنگ تحمیلی ضرورت‌ها ایجاب کرد که این نهاد با تغییر ساختار و ایجاد تشکیلات عملیاتی، علاوه بر مأموریت‌های عمرانی و خدمات‌رسانی به روستاها، مانند یک تشکیلات نظامی وارد جنگ شود. در این نوشتار سیر تحول مسئولیت‌ها در چندین مرحله از تاریخ تشکیل ستادهای پشتیبانی و مهندسی جهاد مرور می‌شود و اسامی فرماندهان قرارگاه و مسئولان ستادهای مختلف جهاد سازندگی در دوران جنگ بازخوانی می‌گردد.</p> <p>واژگان کلیدی: پشتیبانی و مهندسی جهاد، تحولات سازمانی، فرماندهان، مسئولان، قرارگاه‌ها، گردان‌ها.</p>	<p style="text-align: center;">چکیده</p>
---	---

مقدمه

بیان گزارش‌ها و آمارهای مختلف درباره میزان محرومیت در کشور، طرح‌ها و نظرهایشان را برای محرومیت‌زدایی از کشور ارائه کردند. پیامد این دیدار، صدور فرمان تشکیل جهاد سازندگی به دستور حضرت امام خمینی (ره) بود.* پس از آن، بنیان‌گذاران این نهاد نوپای انقلاب اسلامی به سازماندهی و شکل‌دهی ساختار این سازمان پرداختند که نتیجه آن پس از گذشت نوزده ماه از انقلاب اسلامی، آغاز سازماندهی در حوزه وسیع‌تر با برگزاری "اردوهای هجرت" به منظور استقرار در دهستان‌ها برای پرداختن به سازندگی، محرومیت‌زدایی و پیشرفت کشور بود. تشکیلات جهاد سازندگی در آن دوران هشت کمیته تخصصی داشت. جهاد سازندگی که با هدف انجام دادن

پس از انقلاب اسلامی مردم ایران و فروپاشی نظام شاهنشاهی، درحالی‌که سازمان‌های اقتصادی و نظامی ایران از هم پاشیده شده بود و همه چیز باید از نو ساخته می‌شد، ضدانقلاب از هر سو با برنامه‌های گوناگون قصد تضعیف یا براندازی حکومت جمهوری اسلامی را داشت و بعضی گروه‌ها نیز تلاش می‌کردند انقلاب را به نام خود مصادره کنند. همچنین برخی شعارهای ضد سرمایه‌داری از احزاب کمونیستی مانند توده به جامعه تزریق می‌شد. کارخانه‌هایی پس از دیگری به دست کارگران می‌افتاد و در این وضعیت برخی به دنبال تقسیم‌بندی کارخانه‌ها و فراری دادن صاحبان سرمایه بودند.

فعالیت‌های عمرانی و رفع محرومیت از مناطق محروم به فرمان امام خمینی تشکیل شد، در بدو تأسیس با راه‌اندازی کمیته‌هایی فعالیت خود را آغاز کرد. این کمیته‌ها عبارت بودند از: کمیته عمران که خدماتی مانند راه‌سازی، پل‌سازی، دیوارچینی،

خبرور شکستگی کارخانه‌ها از یک سو و محرومیت روستاییان و جلوگیری از نفوذ احزاب کمونیستی به مناطق محروم از سوی دیگر، تعدادی از دانشجویان انقلابی را به اندیشه زدودن چهره محرومیت به‌جامانده از رژیم منحط شاهنشاهی و نجات روستاها و کارخانجات انداخت. از این‌رو، عده‌ای از دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف ایده‌های گوناگون مانند "عمران و آبادانی" یا "آبادی هزار روستا" را مطرح ساختند و در دیدار با امام خمینی نیز ضمن

* امام خمینی در تاریخ ۱۳۵۸/۳/۲۶ از قم در پیامی رادیو-تلویزیونی به ملت ایران فرمان تشکیل جهاد سازندگی را صادر کردند. صحیفه امام، ج ۸، ص ۱۷۹.

* کارشناس مدیریت صنعتی، مسئول حفظ و نشر اسناد جهاد سازندگی در دوران دفاع مقدس

جهادگران در این وضعیت مصمم شدند به هر طریقی ایستادگی و مقاومت کنند و مانع از هرگونه تجزیه‌ای در کشور شوند. از همین رو، گروهی از جهادگران دفتر مرکزی، اصفهان و همدان با ارسال کمک‌های مردمی به منطقه کردستان نقش بسزایی در جریان آزادسازی شهر پاوه ایفا کردند.

همچنین گزارش‌هایی از اردوهای هجرت و دهستان‌های مناطق محروم مانند سیستان، کردستان، خوزستان و مرزها به جهاد می‌رسید که از حمله کشورهای مختلف به ایران حکایت می‌کرد. نمونه آن گزارش جهادگر حمید عسگری از منطقه قصرشیرین می‌باشد که هنگام مراجعه به روستاها برای نمایش دادن چند فیلم، در بعضی روستاها خبر ربه‌شده شدن چوپان‌های ایرانی به دست عراقی‌ها را شنیده بود.

پیش از شروع جنگ تحمیلی هیچ‌یک از اعضای جهاد سازندگی که مهارت‌ها و تخصص‌های گوناگونی داشتند، گمان نمی‌کردند که روزی این نهاد در عملیات‌های نظامی هم حاضر شود و نقش‌آفرینی کند، اما با شروع جنگ و نیاز جبهه‌ها به تخصص و مهارت نیروهای جهادی، بسیاری از جهادگران به جبهه‌ها رفتند و در این عرصه نیز به فعالیت پرداختند. جهادگران غیرنظامی بودند و بعد از جنگ هم درجه نظامی نگرفتند، اما با توجه به وضعیت تشکیلاتی، برخی از آنها معادل فرمانده لشکر، تیپ، گردان، گروهان و دسته بودند.

جهاد با ساختار جدید خود و نیز با توجه به در اختیار داشتن شوراهای روستایی و ارتباط با مردم روستایی تولیدکننده محصولات کشاورزی و همچنین در شهرها با بازاریان، صنعتگران و صاحبان کارخانجات گام‌های مؤثرتری نسبت به سایر ارگان‌ها در جمع‌آوری کمک‌های مردمی و توزیع آن در میان رزمندگان برداشت.

این ارگان با کمک‌گرفتن از شوراهای روستایی فعالیت‌های پزشکی، فرهنگی و عمرانی در روستاهای مرزی انجام می‌داد. جهادگران با ساماندهی کمک‌ها و هدایای مردمی - که گستردگی آن به گستردگی کل ایران بود - حضور خود را در جبهه‌ها نیز افزایش دادند و از آنجا که

ساخت حمام، غسل‌خانه، و برق‌رسانی به روستاها را انجام می‌داد؛ کمیته معادن که کنترل و نظارت بر معادن رهاشده در روستاها و بیابان‌ها را بر عهده گرفته بود؛ کمیته صنایع که مسئولیت راه‌اندازی کارخانجات کوچک در روستاها و صنایع روستایی مانند قالبیافی و خیاطی را بر عهده داشت^(۱)؛ کمیته کشاورزی که مسئول رسیدگی به کشت زراعی، باغبانی، دام، طیور، زنبورداری و تأمین آب شرب حیوانات بود^(۲)؛ کمیته آب که در آب‌رسانی به روستاها با شیوه‌های گوناگون ثقلی و موتوری، ساخت منبع‌های آب، لای‌روبی چشمه‌های روستایی، لوله‌کشی، سدسازی و ایجاد بند برای تأمین آب کشاورزی ایفای نقش می‌کرد^(۳)؛ کمیته شوراهای روستایی که وظیفه برگزینی انتخابات شوراهای روستایی و گزینش داوطلبان حضور در انتخابات را بر عهده داشت. کمیته سیاسی و اجتماعی که وظیفه سمت و سو دادن و خط‌دهی به اعضا در پیروی از رهنمودهای ولایت فقیه، رشد و تعالی معنوی داوطلبان مردمی و اعضای جهادگر و انتقال آرای ستاد مرکزی را بر عهده داشت^(۴) و کمیته فرهنگی که موظف بود کتابخانه‌های روستایی را راه‌اندازی کند. توزیع کتاب، تهیه و پخش فیلم و اسلاید، برپایی سخنرانی‌های روشنگرانه، برگزاری مراسم نمازجماعت و دعا (کمیل، ندبه و توسل) از دیگر وظایف این کمیته بود. کمیته فرهنگی به آموزش و پرورش که به دلیل از بین رفتن سپاه دانش، نیروی داوطلبی برای تدریس در مدارس روستایی نداشت نیز کمک می‌کرد. جمع‌آوری کمک‌های مردمی و ارسال به روستاها و مناطق محروم هم از دیگر وظایف این کمیته بود.^(۵)

واحدهای وام‌روستایی و امور جهادگران و گزینش نیز از دیگر بخش‌های این نهاد نوپای انقلاب بودند.

شایان ذکر است که با شروع غائله کردستان در اولین روزهای انقلاب، دولت موقت نیروهای سپاه پاسداران را از مناطق کردستان با اجرای طرح خودمختاری بیرون کرد.

به شدت مردمی شده بود و با بوروکراسی رایج فاصله داشتند به سرعت عمل کرده و توانایی های خود را بروز می دادند. پس از کمک رسانی نیروهای جهاد به رزمندگان، دومین مرحله سازماندهی جهاد در جنگ، هم زمان با عملیات ثامن الائمه^(ع) آغاز شد که تا قبل از عملیات خیبر ادامه داشت. تعدد و تنوع عملیات ها در این مقطع زمانی، تنوع جغرافیای مناطق، موانع طبیعی و ایذایی، عمق محورهای عملیاتی و تغییر تاکتیک های دشمن در آفند و پدافند سبب شد که جهاد سازندگی متناسب با هر تغییر وضعیتی، سازماندهی جدیدی را متناسب با اوضاع انجام دهد.

مرحله سوم سازماندهی جهاد در عملیات های خیبر و بدر شکل گرفت. در این مرحله، جهاد سازندگی با تشکیل ستاد مرکزی پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد و فعالیت در قرارگاه های حمزه، نجف، نوح و کربلای تحت امر قرارگاه مرکزی، اقدامات مؤثر و تعیین کننده ای انجام داد که حاصل خلاقیت و نوآوری های چشمگیر نیروهای مشترک جهاد سازندگی و رزمندگان بود؛ از جمله مهم ترین این اقدامات ساخت و نصب پل خیبر بدون پایه و شناور در هورالعظیم به طول ۱۴ کیلومتر و احداث جاده استراتژیک سیدالشهدا^(ع) و... می باشد.

ساختار اجرایی قرارگاه های جهاد

همان طور که اشاره شد تجربه کاری هر مرحله از جنگ و وظایف و مأموریت های جدید، سبب شد تا جهاد در جهت رشد و ارتقای خود بکوشد و سازمان و ساختار نوینی پیدا کند. در ادامه کلیاتی از ساختار اجرایی جهاد ذکر می شود.

قرارگاه ها

۱. فرمانده قرارگاه

مسئولیت تهیه همه امکانات و سازماندهی نیروها در قالب تیپ ها و گردان ها، انتخاب فرماندهان تیپ ها و گردان های مهندسی رزمی با پیشنهاد استان ها، هماهنگی با قرارگاه نظامی سپاه و ارتش جمهوری اسلامی به منظور سرعت بخشیدن به عملیات ها در موضوع

۲. معاونت مهندسی جنگ جهاد

مسئولیت امور تاکتیکی و امور شناسایی مناطق، احداث جاده های مواصلاتی، ساخت پل ها و استحکامات و سنگر سازی، شناخت نیازهای جدید مهندسی و یافتن راه حل مشکلات از وظایف معاونت مهندسی جنگ جهاد بود.

۳. معاونت اطلاعات و عملیات

شناسایی راه ها و بررسی نیازهای مهندسی جهاد قبل از عملیات در منطقه، کشیدن کالک ها و نقشه های مربوط، تهیه نقشه های جغرافیایی با در نظر گرفتن کوه، دره، دشت، تپه ماهور، تغییرات خاکریز، کانال و ساخت پل در فواصل زمانی معین برعهده این معاونت بود.

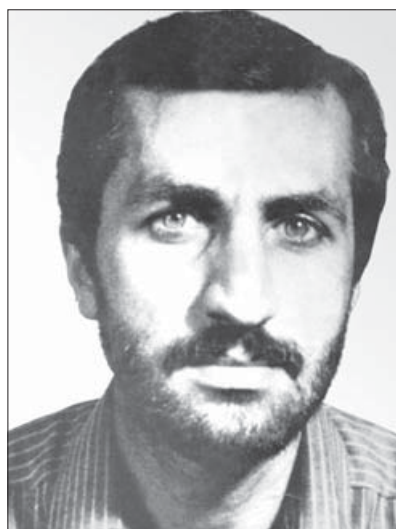
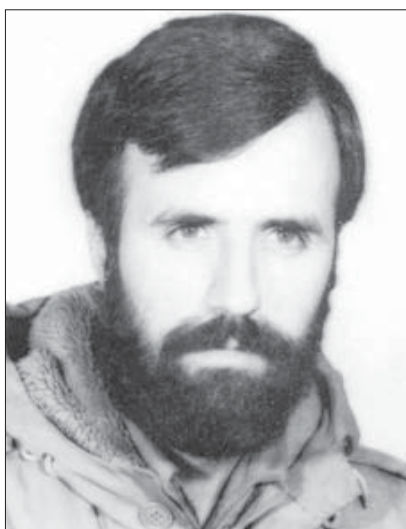
۴. معاونت تحقیقات

بررسی نیازمندی های مهندسی جنگ جهاد و ارائه راهکارهای ابتکاری جدید مانند ساخت پل خیبر، دوش شیمیایی یا خنثی کردن مواد شیمیایی را معاونت تحقیقات پیگیری می کرد.

۵. امور راه سازی

مسئولیت شناسایی راه ها در گستره نقشه ها، بررسی نیازمندی های راه سازی براساس طرح مهندسی جنگ جهاد، هماهنگی با سپاه پاسداران و ارتش و تأمین نیازهای آنها، ساخت راه ها با در نظر داشتن این نکته که در آینده روستایان

جهاد سازندگی به فرمان امام خمینی در خرداد ۱۳۵۸ با هدف انجام دادن فعالیت های عمرانی و رفع محرومیت از مناطق محروم تشکیل شد.

از راست: شهیدان محمد طرحچی و حسین ناجیان از فرماندهان قرارگاه کربلای جهاد سازندگی ۱۳۶۱-۱۳۵۹.

۹. امور کمپرسی

باتوجه به نیاز به حضور کمپرسی‌های مردمی در جبهه‌ها، تعیین و تقسیم کامیون‌های کمپرسی در مناطق و هماهنگی با ستادهای پشتیبانی و اعلام نیازها در این باره برعهده این بخش بود.

۱۰. مسئول تدارکات

خرید اجناس مورد نیاز جبهه‌ها، تدارک غذای گردان‌ها، پیگیری ساخت کارخانه‌های یخ و ایجاد آشپزخانه‌های جمعی، رسیدگی به کمبودهای غذایی و پوشاک و دیگر امکانات از وظایف مسئول تدارکات جهاد سازندگی بود.

۱۱. مسئول انبارها و توزیع کمک‌های مردمی

پس از جمع‌آوری کمک‌های مردمی، مسئولان انبارها وظیفه تفکیک اجناس و توزیع آنها در مناطق عملیاتی و حفظ و نگهداری اجناس را برعهده داشتند. پیگیری ساخت انبارها از دیگر وظایف مسئولان انبارها بود.

۱۲. بهداشت و درمان

کمیته پزشکی جهاد سازندگی مسئولیت یافته بود که

از راه‌ها استفاده خواهند کرد و تقسیم کار راه‌سازی بین گردان‌ها در این قسمت انجام می‌شد.

۶. امور استحکامات

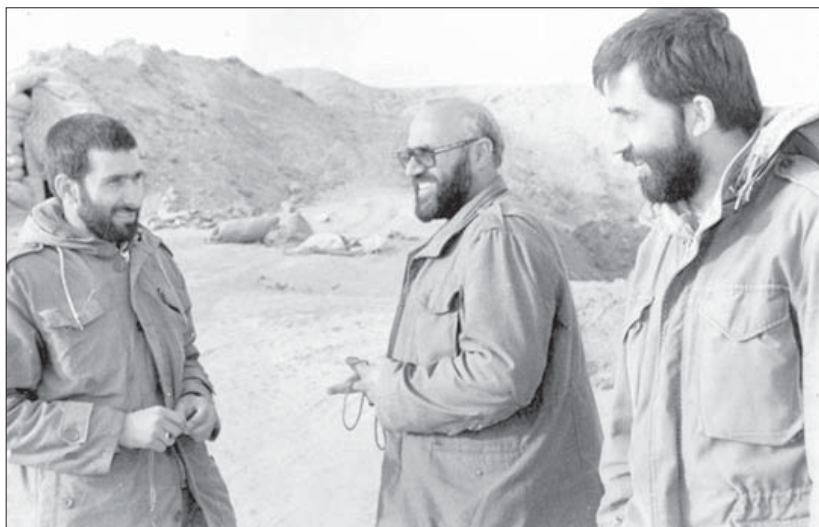
شناسایی و ساخت استحکامات مانند سنگرها، بیمارستان‌ها و پناهگاه‌های مورد نیاز منطقه در پشت خطوط جبهه به صورت پیش‌ساخته و حمل آن به مناطق مورد نظر در این قسمت انجام می‌شد.

۷. امور ارتباطات

هماهنگی با ادارات برای حل مشکلات حضور دانشجویان دانشگاه‌ها در جبهه‌ها، ارتباط با مسئولان وزارتخانه‌ها، کارخانه‌ها و اصناف به منظور رفع مشکلات مردم با تلاش خود آنان، در این قسمت انجام می‌شد.

۸. امور ترابری

در بخش ترابری امور مربوط به حمل و نقل با وسایل سنگین بین یگان‌ها هنگام اجرای عملیات‌ها و انتقال کمک‌های اهدایی از استان‌ها به مناطق جنگی پیگیری می‌شد.

از راست: شهید رضوی فرمانده ستاد مرکز پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد در تهران و شهید حاج هاشم ساجدی فرمانده مهندسی رزمی قرارگاه نجف اشرف و غلامرضا فروزش مسئول جنگ جهاد سازندگی.

۱. **مسئول اکیپ** پزشکان را به مناطق عملیاتی برساند و امور مجروحان را در بیمارستان‌ها پیگیری کند. تا سال ۱۳۶۳ این امر، به طور مستقیم برعهده جهاد بود و بعد از آن، جهاد به صورت غیر مستقیم به دلیل ارتباط داشتن با پزشکان انجام وظیفه می کرد.

۲. **مسئول تیم** با گذشت تنها ده روز از جنگ، جهادگران با هدف ساخت جان‌پناه، کانال، خاکریز جاده و پل‌ها در جنوب، غرب و شمال غرب کشور به جبهه‌ها رفتند و با نام تیم مهندسی فعالیت خود را آغاز کردند. به همین دلیل در پایین ترین تقسیم‌بندی ساختار جهاد مسئولان تیم قرار دارند.

هر دو تیم که در یک تخصص به جبهه‌ها اعزام می شدند، یک گروهان نامیده می شدند. گروهان‌های خاکی به احداث خاکریز، گروهان‌های پل‌سازی به فعالیت‌های تخصصی پل‌سازی و گروهان‌های راه‌سازی به جاده‌سازی مشغول می شدند. در جبهه جنوب بعضی گروهان‌ها نیز به فعالیت آب و کانال می پرداختند.

۳. ماشین‌آلات

۱۳. امور تعاون و شهداء

امور تعاون و شهداء علاوه بر رسیدگی به امور خانواده‌های رزمندگان، امور شهداء از نقل و انتقال، تشییع جنازه و کفن و دفن آنان تا رسیدگی به انتقال پرونده به بنیاد شهید را پیگیری می کرد.*

گردان‌ها

علاوه بر بخش‌های فعال ستادی در قرارگاه، مهندسی جهاد به دلیل داشتن نقش اجرایی متناسب با مسئولیت‌ها و مأموریت، ساختار دیگری را هم در نظر گرفت که ابتدا نام آنها اکیپ بود و بعدها به تیم، ستاد و دسته‌های راه‌سازی و سپس به گروهان و گردان ارتقاء یافتند.

* در این ساختار، وظایف و مأموریت‌هایی نیز برای جانشین فرمانده قرارگاه، مسئول ستاد، امور داخلی و معاونت عملیات در نظر گرفته شده بود.

جنگ فعال بودند. این گردان‌ها به نام گردان‌های (+) و (-) نیز ثبت شده‌اند، گردان (+) گردانی بود که دارای همه اکیپ‌های عمرانی، بهداشتی، فرهنگی، خاکی و آبی بود، اما گردان (-) همه واحدها را نداشت. این گردان‌ها در هر استان به نام یکی از معصومان یا یکی از یاران ائمه یا اعیاد و ایام‌الله مانند غدیر نام‌گذاری شده بودند. البته کارکرد هر گردان (-) به اندازه پشتیبانی از یک لشکر بود.^(۷)

در قالب گردان‌های انصار تشکیل بدهد و با حضور نیروهای فعال‌تر نیروهای مردمی و همه امکاناتش را در این زمینه بسیج کند. از این رو، تلاش کرد با تشکیل گردان‌هایی در سطح کشور، بتواند در حد صد لشکر از نیروهای فعال، به پشتیبانی از رزمندگان و مهندسی تعدادی در جنگ کمک کند. بدیهی بود که این نیروها باید دارای تخصص کافی باشند [و خوشبختانه] عده‌ای از آنها اخیراً ثبت‌نام کرده‌اند و باید به آموزش فرستاده شوند. که برادران خیلی سریع به آموزشگاهی که در استان تشکیل داده‌ایم از جمله آموزشگاه سیدالشهدا می‌روند. آنان را بعد از برگزاری رژه نمایشی، آماده فرستادن به آموزش می‌کنیم و خیلی زود تخصص‌های فنی را فرامی‌گیرند تا پس از عزیمت [مشکلات] جبهه‌ها را برطرف کنند و بتوانند در خدمت رزمندگان اسلام باشند.

باید اضافه کنم که ستاد پشتیبانی جنگ جهاد توسط خود مردم اداره شده و الان ستادهایی که در منطقه‌های جنوب داریم، نود درصدشان از نیروهای مردمی و ده درصد از خود برادران جهاد هستند. به لحاظ اینکه کار پشتیبانی و مهندسی جنگ از کارهای تخصصی است و هرکس به قسمت تخصص مأمور می‌شود که بتواند کارهایی [را] که برعهده جهاد [است] به‌نحوه شایسته انجام دهد؛ مثل راه‌سازی، سنگ‌سازی و زدن خاکریز، پل‌سازی که اینها احتیاج به نقشه‌برداری و محاسبات دارند و تخصص می‌خواهد. برادران مسئول در جهاد مخصوصاً از این فرصت استفاده می‌کنند تا از نیروهای فنی و متخصص چه در اصناف و ادارات و دانشگاه‌ها و کلیه افرادی که در زمینه‌های پشتیبانی و مهندسی جنگ می‌توانند به ما کمک کنند بهره‌برداری کنند و آنان را در قالب گردان‌های مهندسی سازماندهی می‌کنند. امروز ما بیش از هر چیزی در جبهه‌ها با توجه به آرایشی که دشمن در قبال ما گرفته و از امکانات مهندسی فراوانی برخوردار است، تلاش داریم با ابتکاراتی که برادران انجام می‌دهند، کمبودها را در محورهای مختلف از بین ببریم و زمینه‌ها را برای فرماندهان نظامی ایجاد کنیم که آنها بتوانند در هر منطقه‌ای اعم از مناطق جنوب و غرب عملیات کنند و ضربه بزنند.»

گروه ماشین‌آلات با توجه به تخصصی بودن کارهایش به اکیپ شهرت داشت. هر کدام از تخصص‌های گروه مانند باطری‌سازی، آهن‌گری، مکانیکی یا تعویض روغن یک اکیپ نامیده می‌شد.

۴. حمل و نقل

از زیر مجموعه‌های گروه ماشین‌آلات، حمل و نقل و ترابری بود که در ارتش و سپاه لجستیک و تدارکات و در جهاد حمل و نقل نامیده می‌شد. حمل و نقل خود تیم‌هایی داشت، اما این تیم‌ها به گروهان شهرت نیافتند.

مسئولان قرارگاه و فرماندهان تیپ و گردان

در زمان آغاز جنگ، جهاد سازندگی به صورت اکیبی از کمیته‌های عمران، فنی، فرهنگی و کشاورزی با هدف کمک به رزمندگان، جنگ‌زدگان و روستاهای جنگ‌زده به سوی جبهه‌ها شتافتند.

در ابتدای شکل‌گیری جهاد، هر گروه عنوان اکیپ را بر خود گذاشت. سپس اکیپ‌ها تبدیل به ستاد شدند. هر ستاد نیز دارای اکیپ‌هایی بود و هر اکیپ واحدهایی داشت.

ستاد مرکزی در تهران، ستاد حمزه در شمال‌غرب، ستاد نجف در اسلام‌آباد غرب، ستاد کربلا در اهواز و ستاد نوح در بوشهر و بندرعباس، مدیریت ستادهای پشتیبانی جنگ جهاد سازندگی استان‌ها را بر عهده داشتند. در هر استان، به تدریج شکل و ساماندهی ستادها، به دو قسمت ستاد استانی و ستاد پشتیبانی جنگ جهاد مستقر در منطقه تغییر یافت.

در پایان سال ۱۳۶۴، گردان‌های انصار شکل گرفت. * گردان‌های انصار جهاد سازندگی تا پایان

* شهید عباس پورش همدانی درباره تشکیل گردان‌های انصار می‌گوید:

«بعد از فرمان نوری امام مبنی بر حضور گسترده همه اقشار مردم در جبهه‌های نبرد حق علیه باطل و زدن ضربه نهایی بر پیکر صدام، جهاد به این نتیجه رسید که نیروهای خودش را که در جبهه‌ها از اول جنگ حضور داشتند، به صورت سازماندهی

فرماندهان قرارگاه‌ها

در جدول زیر نام فرماندهان قرارگاه‌های پشتیبانی جنگی درج شده است.^(۸) به همراه نام قرارگاه‌ها و محل اسکان آنها در مناطق و مهندسی جنگ جهاد در هشت سال دفاع مقدس

ردیف	ستادها و قرارگاه‌های پنج‌گانه	محل	تاریخ	گردان‌های تحت پوشش	فرمانده ستاد و قرارگاه مهندسی جنگ
۱	ستاد مرکز پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد	تهران	مهر ۱۳۵۹ تا ۱۳۷۰	قرارگاه مرکزی و قرارگاه‌های فرعی	دانش جعفری، شهید رضوی
۲	قرارگاه مرکزی	مناطق عملیاتی	حدود سال ۱۳۶۲	قرارگاه‌های فرعی	مهندس ورشابی
۳	ستاد پشتیبانی مناطق جنوب	اهواز	مهر ۱۳۵۹ تا فروردین ۱۳۶۱	۲۰ گردان	شهیدان محمد طرحچی، حسین ناجیان
۴	ستاد پشتیبانی مناطق غرب	اسلام‌آباد	مهر ۱۳۵۹ تا فروردین ۱۳۶۱	۱۴ گردان	فخرالدین حیدری
۵	قرارگاه کربلا	اهواز	فروردین ۱۳۶۱ تا فرودین ۱۳۶۴	۱۹ گردان و ۳ تیپ	مهندس ورشابی
۶	فرمانده قرارگاه نوح	بوشهر و بندرعباس	فروردین ۱۳۶۴ تا پایان جنگ	۸ گردان	مهندس لاله‌زار
۷	فرمانده قرارگاه نجف	اسلام‌آباد	فروردین ۱۳۶۱ تا آبان ۱۳۶۲	۱۶ گردان	شهید ساجدی
۸	قرارگاه کربلا	اهواز	از فروردین ۱۳۶۳ تا پایان جنگ	۸ تیپ و ۱۹ گردان	مهندس شمایل
۹	قرارگاه حمزه سیدالشهدا	ارومیه	از سال ۱۳۶۱ تا پایان جنگ	۱۴ گردان	مهندس ابوالفضل حسن‌یگی
۱۰	فرمانده قرارگاه نجف	اسلام‌آباد	آبان ۱۳۶۲ تا ۱۳۶۶	۱۲ گردان	مهندس نبی‌زاده
۱۱	فرمانده قرارگاه نجف	اسلام‌آباد	فروردین ۱۳۶۶ تا پایان جنگ	۱۵ گردان	مهندس موحدخواه
۱۲	فرمانده قرارگاه رمضان	کرمانشاه	سال ۱۳۶۶	۶ گردان	مهندس حسین قریب

جدول ۱

مهندس خرسی	مسئول انبارها و توزیع کمک‌های مردمی	۲۴
—	امور تعاون و شهدا	۲۵
دکتر شهیدزاده، دکتر اقبال‌منش	بهداشت و درمان	۲۶
حسین فهمیده	امور مالی	۲۷
که هر کدام در عملیات‌ها ایجاد می‌شد و ده‌ها مسئول باید شمرد	کارگاه‌های علی بن الحسین (ع) مصطفی، قدس	۲۸

جدول ۲

مسئولان جهاد قرارگاه نجف
 شهید هاشم ساجدی، مهندس نبی‌زاده و مهندس نام مسئولان و مسئولیت‌های آنها در قرارگاه نجف به فرماندهی برادران فخرالدین حیدری، موحّدخواه در هشت سال جنگ در جدول زیر آورده شده است.^(۱۰)

ردیف	نام مسئولیت	نام مسئول (فرمانده قرارگاه نجف)
۱	معاونت مهندسی جنگ جهاد قرارگاه	مهندس انگشت‌باف، بهروز پورشریف
۲	معاونت اطلاعات و عملیات	مهندس دلنواز
۳	امور راه‌سازی	مهندس رحمانی
۴	امور سنگ‌سازی	شهرام زنگنه
۵	جانشین تدارکات	ابراهیم ایران‌خواه
۶	معاونت تدارکات	حسن وزیری
۷	معاونت جذب و اعزام نیرو	محمد ولی، محسن علیزاده، مهندس راجعی
۸	معاون خدمات	زرین کاسب
۹	معاون کمیته فرهنگی	کاظم منتظری
۱۰	معاونت تعمیرگاه و ماشین‌آلات	شیرزاد
۱۱	مسئول انبارها و توزیع کمک‌های مردمی	حمید محسنی
۱۲	امور تعاون و شهدا	شیروندی
۱۳	بهداشت و درمان	شهید صادق‌زاده
۱۴	امور مالی	عیسی قبادپور

جدول ۳

مسئولان یک گردان نمونه

جنگ الغدير جهاد همدان در دوره‌های مختلف

در جدول زیر نام مسئولان پشتیبانی و مهندسی جنگ ذکر شده است:

ردیف	مکان	تاریخ	نام گردان	رئیس	فرمانده	معاونان	گروهان فرمانده	گروهان فرمانده	گروهان فرمانده	ستاد پشتیبانی همدان
۱	سرپل ذهاب	مهر ۱۳۵۹	جهاد همدان	همایونی، نیلی	محبیان، رضایی	حشمت کاووسی	صادق فراهانی	عزیز ظهوری	مراد هوشمند	حسن رجبی
۲	پادگان ابوزر	اسفند ۱۳۵۹	جهاد همدان	همایونی، شفاعت	اکبر محبیان	احمد حجار	احمد حکمی	جلال نبوی	عباس همدانی	حسن رجبی
۳	شوش	آذر ۱۳۵۹	جهاد همدان	همایونی، شفاعت	جلال نبوی	اکبر محبیان	—	—	—	حسن رجبی
۴	صالح آباد، ایلام	مهر ۱۳۵۹	کمیته بهداشت همدان	محمدعلی همایونی	محمدرحیم نوری	محمد یوسفی	—	—	—	حسن رجبی
۵	خرمشهر	مهر ۱۳۵۹	کمیته بهداشت همدان	محمدعلی همایونی	نبی‌الله زندی	—	—	—	—	حسن رجبی
۶	سوسنگرد	آذر ۱۳۵۹	کمیته بهداشت همدان	محمدعلی همایونی	دکتر نوری	دکتر یگانه	—	—	—	حسن رجبی
۷	بستان	دی ۱۳۵۹	گروه پ	محمدعلی همایونی	مهندس شفاعت	—	بادامی	رهبر	وفایی	حسن رجبی
۸	سرپل ذهاب	فروردین ۱۳۶۰	جهاد همدان	محمدعلی همایونی	همدانی	حجار	شانه‌ساز	دلش‌خواه	شهید کورکی	حسن رجبی
۹	سردشت	فروردین ۱۳۶۱	گردان الغدير	شیخ	محمدعلی حیدری	حسن فروغی	رضایی	دلش‌خواه	مهملوی‌آرا	رجبی، همدانی
۱۰	جزیره مجنون	دی ۱۳۶۳	گردان الغدير	محمود بهشتی	حیدری، افشار	محمدعلی حیدری	حسن فروغی	محمد یوسفی	سعید بابازاده	عباس همدانی
۱۱	تنگه بردعلی	آبان ۱۳۶۳ تا پایان جنگ	گردان فتح الغدير	عزت موسوی	فروغی، افشار	شهید خواستار	شهید ایرج تیموری	نقی مرادی	رضا بهمنی	عباس همدانی
۱۲	فاو	۱۳۶۴ (والفجره)	گردان ایثار الغدير	منصور قربانی	مهملی رنگ‌آمیز	—	—	—	بهمنی	عباس همدانی

ردیف	مکان	تاریخ	نام گردان	قوترا	فرمانده	معاونان	گروهان فرمانده	گروهان فرمانده	گروهان فرمانده	همدان	ستاد پشتیبانی
۱۳	بانه	مرداد ۱۳۶۴ تا پایان جنگ	—	موسوی	فروغی	شهید خواستان	بهمنی	محملولی شیراوند	نیازپور	همدانی	
۱۴	اشنویه	مرداد ۱۳۶۴	گردان فجر و فتح	بهشتی، موسوی	فروغی	شهید خواستان	رضایی	فرخی	شیراوند	همدانی	
۱۵	بانه	مرداد ۱۳۶۴ تا پایان جنگ	گردان فجر و فتح	بهشتی، موسوی	فروغی	حیدری، خواستان	بهمنی	فرخی	حرمتی	همدانی	
۱۶	کربلای ۴ و ۵ خرمشهر و شلمچه	آذر ۱۳۶۵ تا اردیبهشت ۱۳۶۶	گردان فجر، فتح و نصر الغدیر	بهشتی، موسوی	فروغی	خواستان	بهمنی	رضایی	حیدری	افشار	
۱۷	جزیره مجنون	دی ۱۳۶۵ تا اردیبهشت ۱۳۶۶	گردان فجر، فتح و نصر الغدیر	محمدمرای	فروغی	حیدری	بهمنی	وفایی		همدانی	
۱۸	بانه	مرداد ۱۳۶۴ تا پایان جنگ	گردان فجر، فتح و نصر الغدیر	محمدمرای	فروغی	حیدری	یعقوبی	فرخی	شهید قلخانی	زندى	
۱۹	ماووت	مرداد ۱۳۶۴ تا پایان جنگ	گردان فجر، فتح و نصر الغدیر	مرادی، بهشتی	فروغی	حیدری	بهمنی	فرخی	شهید قلخانی	زندى	
۲۰	شیخ محمد	مرداد ۱۳۶۴ تا پایان جنگ	گردان فجر، فتح و نصر الغدیر	مرادی، بهشتی	فروغی	حیدری	بهمنی	علوی نیا	قیانوند	زندى	

جدول ۵

اسامی فرماندهان گردان‌هایی که در قید حیات می‌باشند، باتوجه‌به زیادبودن تعداد آنان - که بیش از ۳۶۰ سردار در کشور هستند - و همچنین فعالیتشان در قسمت‌های گوناگون کشور بعد از جنگ، ذکر نشده است. سپاه پاسداران و ارتش جمهوری اسلامی ایران هم چنین اسامی‌ای را منتشر نکرده‌اند.

نمودار تشکیلاتی پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد

در نمودار زیر چارت تشکیلاتی پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد آورده شده است:

فرماندهان شهید

جهاد مراسمی برگزار می شود. در جدول زیر به پاس
زحمات همه جهادگران، مشخصات ۸۹ فرمانده شهید
جهاد درج شده است: (۱۳)

هرساله در هفته دفاع مقدس به منظور بزرگداشت
یاد و نام ۳۳۰۰ شهید ستاد پشتیبانی و مهندسی جنگ

ردیف	نام	نام خانوادگی	تاریخ تولد	محل تولد	مسئولیت	شهادت	محل شهادت	استان
۱	محمدحسن	کسانی	۱۳۳۰	مرند	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۲/۲	شلمچه	آذربایجان شرقی
۲	فریدون	کشتگر	۱۳۳۷	ارومیه	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۲/۲۱	شلمچه	آذربایجان غربی
۳	عبدالرضا	بیریایی	۱۳۳۹	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۱۲/۱۲	فاو	اصفهان
۴	مصطفی	تقی جراح	۱۳۳۳	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۲/۱۰	فاو	اصفهان
۵	محمدرضا	عرشی	۱۳۳۸	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۴/۱۳	اسلام آباد	اصفهان
۶	یوسف	قروه	۱۳۳۹	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۱۰/۲۶	ماووت	اصفهان
۷	محمد مهدی	یزدان پناه	۱۳۳۳	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۰/۴/۷	کردستان	اصفهان
۸	احمد	حجتی	۱۳۳۱	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۱۲/۱۳	خرمشهر	اصفهان
۹	احمد	دادخواه تهرانی	۱۳۳۷	آبادان	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۲/۱۷	خرمشهر	اصفهان
۱۰	محمد رضا	موحدیان عطار	۱۳۲۹	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۰/۸/۲۸	کرخه نور	اصفهان
۱۱	محمدحسین	یزدان پناه	۱۳۳۰	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۵۹/۹/۱۳	کردستان	اصفهان
۱۲	اسماعیل	انتشاری	۱۳۳۳	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۴/۱۳	کردستان	اصفهان
۱۳	علی	فارسی	۱۳۳۱	کاشان	فرمانده لشکر	۱۳۶۵/۱۰/۲۹	شلمچه	اصفهان
۱۴	کاظم	حجتی	۱۳۴۳	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۴/۲۰	فاو	اصفهان
۱۵	عبدالعلی	رجایا	۱۳۳۸	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۲/۷/۲۸	بانه - مریوان	اصفهان
۱۶	حسین	پارسا	۱۳۳۶	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۰/۷/۵	آبادان	اصفهان
۱۷	محسن	الشریف	۱۳۳۶	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۲/۱۲/۲۹	پاسگاه زید	اصفهان
۱۸	بیژن	سورانی باغچه	۱۳۳۹	آبادان	فرمانده تیپ	۱۳۶۲/۷/۱۵	کردستان	اصفهان
۱۹	حسن	فیروزبخت	۱۳۳۸	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۱۱/۲۹	فاو	اصفهان
۲۰	مرتضی	فتاح الجنان	۱۳۴۲	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۲/۲۴	آبادان	اصفهان

ردیف	نام	نام خانوادگی	تاریخ تولد	محل تولد	مسئولیت	شهادت	محل شهادت	استان
۲۱	حسین	شرکت	۱۳۳۵	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۳/۳	خرمشهر	اصفهان
۲۲	محمدباقر	قادری	۱۳۳۷	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۴/۲۶	شلمچه	اصفهان
۲۳	ابوالقاسم	حجتی	۱۳۳۸	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۱۲/۲۲	فاو	اصفهان
۲۴	اکبر	فتاح المنان	۱۳۳۷	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۱/۲	شوش	اصفهان
۲۵	سیدمحمد	شهشانی	۱۳۳۶	فریدن	فرمانده تیپ	۱۳۶۰/۱/۳۰	سوسنگرد	اصفهان
۲۶	عباس	چوپانی	۱۳۴۰	اصفهان	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۰/۴	آبادان	اصفهان
۲۷	علی	ایمانیان	۱۳۳۶	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۱/...	رقابیه	اصفهان
۲۸	محمدابراهیم	احمدپور	۱۳۲۸	قم	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۱/۲	شوش	تهران
۲۹	سید تیمور	قائم مقامی	۱۳۲۳	اراک	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۳/۱۵	جزیره مجنون	تهران
۳۰	حسن	مداحی	۱۳۳۷	شهریار	فرمانده تیپ	۱۳۶۳/۶/۴	جزیره مینو	تهران
۳۱	مهدی	عاصی تهرانی	۱۳۳۲	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۴/۱۰	مهران	تهران
۳۲	سیدمرتضی	آوینی	۱۳۲۶	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۷۲/۱/۲۰	فکه	تهران
۳۳	علی	اکبر	۱۳۳۷	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۷۱/۱/۱۳	تانزانیا	تهران
۳۴	کمال	کامروا	۱۳۳۸	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۵/۹	مکه	تهران
۳۵	حسین	شوریده	۱۳۳۵	گناپاد	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۲/۱۴	اهواز	تهران
۳۶	علی	حجتی نجف آبادی	۱۳۳۶	نجف آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۲/۲۱	فاو	تهران
۳۷	مصطفی	نعمتی جم	۱۳۳۲	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۴/۱	جبهه رقابیه	تهران
۳۸	علی	طاهری	۱۳۳۸	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۱/۷	جبهه رقابیه	تهران
۳۹	عبدالحسین	ناجیان اصل	۱۳۳۳	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۷/۱۰	سومار	تهران
۴۰	محسن	فرخنده فال	۱۳۳۸	شیراز	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۵/۷	جاده اهواز	تهران
۴۱	مهدی	رجب بیگی	۱۳۳۶	دامغان	فرمانده تیپ	۱۳۶۰/۷/۵	تهران	تهران
۴۲	حجت الله	ملا آقایی	۱۳۳۸	شهرری	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۹/۲	شلمچه	تهران
۴۳	سید عبدالله	حسینی فرادنبه	۱۳۲۸	فرادنبه	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۴/۱۳	مریوان	چهارمحال و بختیاری
۴۴	کریم	نوری	۱۳۳۳	فریمال	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۲/۳۱	حاج عمران	خراسان رضوی
۴۵	محمد رضا	شمس آبادی	۱۳۲۷	سبزوار	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۲/۱۰	شلمچه	خراسان رضوی

فرماندهان و مسئولان ستادهای پشتیبانی و
مهندسی جهاد سازندگی در جنگ

ردیف	نام	نام خانوادگی	تاریخ تولد	محل تولد	مسئولیت	شهادت	محل شهادت	استان
۴۶	غلامرضا	نوروزی نژاد	۱۳۲۵	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۰/۲۳	شلمچه	خراسان رضوی
۴۷	حسین	دهقان سالک	۱۳۳۳	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۱/۱۲	شلمچه	خراسان رضوی
۴۸	مهدی	ایرانمنش	۱۳۳۸	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۲/۱۲	شلمچه	خراسان رضوی
۴۹	محمدابراهیم	ایرانی	۱۳۳۶	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۱۲/۲۹	فاو	خراسان رضوی
۵۰	محمدحسین	زینت بخش	۱۳۳۷	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۶/۱۶	جنوب	خراسان رضوی
۵۱	سیدعلیرضا	قوام	۱۳۳۷	کاشمر	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۰/۱۹	خرمشهر	خراسان رضوی
۵۲	وحید	حاجی مهدی زاده زرگر	۱۳۳۸	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۱۱/۸	جنوب	خراسان رضوی
۵۳	سیداحمد	صالحی شریفی	۱۳۳۷	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۰/۲۵	شلمچه	خراسان رضوی
۵۴	محمدحسین	فاضلی	۱۳۳۸	سبزوار	فرمانده تیپ	۱۳۵۹/۱۰/۱۶	هویزه	خراسان رضوی
۵۵	سیلمحمدنقی	رضوی مبرقع	۱۳۳۴	مشهد	فرمانده لشکر	۱۳۶۶/۳/۳	کربلای ۱	خراسان رضوی
۵۶	هاشم	ساجدی	۱۳۲۶	مشهد	فرمانده لشکر	۱۳۶۳/۸/۵	غرب	خراسان رضوی
۵۷	مرتضی	شادلو	۱۳۴۰	تهران	فرمانده تیپ	۱۳۶۳/۱۱/۲۳	سردشت	خراسان رضوی
۵۸	محمدرضا	باقری	۱۳۳۸	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۱/۶	شلمچه	خراسان رضوی
۵۹	حمید	ربانی نوغانی	۱۳۳۴	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۷/۲/۱	والفجر ۱۰	خراسان رضوی
۶۰	مهدی	حشمتی فر	۱۳۳۶	سبزوار	فرمانده تیپ	۱۳۶۰/۱۱/۲۲	جنوب	خراسان رضوی
۶۱	حسن	رمضان زاده	۱۳۳۸	مشهد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۰/۲۹	شلمچه	خراسان رضوی
۶۲	عبدالکریم	صادق حبشی	۱۳۴۱	دزفول	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۱۱/۲۱	اروندکنار	خوزستان

ردیف	نام	نام خانوادگی	تاریخ تولد	محل تولد	مسئولیت	شهادت	محل شهادت	استان
۶۳	قدرت‌الله	امینیان	۱۳۳۸	دامغان	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۹/۲۳	منطقه جنوب	سمنان
۶۴	حسین	امامیان	۱۳۳۸	شاهرود	فرمانده تیپ	۱۳۶۱/۸/۱۶	عین خوش	سمنان
۶۵	رضا	میرزاخانی	۱۳۳۸	دامغان	فرمانده تیپ	۱۳۶۲/۴/۴	سردشت	سمنان
۶۶	احمد	سمعی	۱۳۳۱	دامغان	فرمانده تیپ	۱۳۶۲/۵/۲	حاج عمران	سمنان
۶۷	خلیل	پرویزی اسماعیل آبادی	۱۳۴۲	آبادان	فرمانده لشکر	۱۳۶۴/۱۱/۳۰	فاو	فارس
۶۸	حسام	دوست فاطمه	۱۳۴۰	شیراز	فرمانده تیپ	۱۳۶۷/۱/۱۴	شیمیایی در بیمارستان	فارس
۶۹	محمدجواد	کریمی	۱۳۳۹	یزد	فرمانده تیپ	۱۳۶۰/۳/۱۲	آبادان	فارس
۷۰	خلیل	مقصودبیگی	۱۳۳۹	شیراز	فرمانده تیپ	۱۳۶۲/۴/۲۹	غرب	فارس
۷۱	جمال	فروهر حقیقی	۱۳۴۱	شیراز	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۱۲/۱۰	عملیات والفجر ۸	فارس
۷۲	سیدمحمد	صادق دشتی	۱۳۴۲	فسا	فرمانده تیپ	۱۳۶۴/۷/۲۳	جنوب	فارس
۷۳	هدایت‌الله	مصلحیان	۱۳۳۱	کازرون	فرمانده تیپ	۱۳۶۷/۱/۱۲	شیمیایی بیمارستان	فارس
۷۴	سیلمحمدجواد	دیده‌ور	۱۳۳۴	کازرون	فرمانده تیپ	۱۳۵۹/۱۲/۲۶	سوسنگرد	فارس
۷۵	حسن	علی محمدی	۱۳۳۴	قم	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۱۱/۲۵	بانه	قم
۷۶	حسین	آقا عبداللهی	۱۳۴۴	قم	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱/۳۱	آبادان - فاو	قم
۷۷	احمد	پورمیدانی	۱۳۳۹	کربلا	فرمانده تیپ	۱۳۶۳/۱۲/۲۲	شرق دجله	قم
۷۸	محمد	عسکری	۱۳۴۳	کرمان	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۲/۷	شلمچه	کرمان
۷۹	محمد	آرمان	۱۳۴۳	جیرفت	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۹/۷	جزیره مجنون	کرمان
۸۰	محمدحسین	عرب‌نژاد	۱۳۳۳	کرمان خانوک	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۲/۷	شلمچه	کرمان
۸۱	محمدحسین	باقری	۱۳۲۸	نفت‌شهر	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱۰/۲۴	شلمچه	کرمانشاه
۸۲	علی اکبر	باقری	۱۳۳۸	نفت‌شهر	فرمانده تیپ	۱۳۶۳/۸/۱۴	طلائی	کرمانشاه
۸۳	ابراهیم	رستمی	۱۳۴۲	اسلام‌آباد	فرمانده تیپ	۱۳۶۵/۱/۳۱	فاو	کرمانشاه
۸۴	حاج علیرضا	طالبی گنجه	۱۳۳۹	فاری	فرمانده تیپ	۱۳۶۶/۱/۲۳	شلمچه	کهکیلویه و بویراحمد
۸۵	بهرام	گل‌آور	۱۳۲۷	بندرانزلی	فرمانده تیپ	۱۳۶۷/۴/۴	جزیره مجنون	گیلان

منابع و مأخذ:

۱. حوزه وزارتی جهادسازندگی، همه باهم (کارنامه عملکرد جهاد سازندگی)، تهران: وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۰، صص. ۶۹-۷۹.
۲. همان، صص. ۲۵-۳۵.
۳. همان، صص. ۴۱-۴۸.
۴. همان، صص. ۸۵-۹۵.
۵. همان، صص. ۱۷۴-۱۷۵.
۶. حسن فیروزآبادی، مقالات و سخنرانی‌ها. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، ۱۳۸۷، صص ۲۲۶ - ۲۰۷.
۷. دفتر آمار و اطلاعات، جهادسازندگی در آئینه آمار، تهران: جهاد سازندگی، ۱۳۷۶، صص ۲۰۲-۲۱۲ و - حوزه وزارتی جهاد سازندگی، پیشین، صص ۱۷۵ - ۱۷۴؛ و - دفتر حفظ و نشر آثار دفاع مقدس جنگ جهاد سازندگی طلابداران جهاد، تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری شقایق روستا، ۱۳۷۹، صص ۲۱۶.
۸. ذخیره‌سازی رایانه‌ای اسناد مهندسی جنگ، اسامی فرماندهان و مسئولان جنگ جهاد سازندگی، شماره ۰۰ - ۲ - ۱ - ۴ - ۳، ۱۳۶۶/۱۲/۲۳.
۹. ذخیره‌سازی رایانه‌ای اسناد مهندسی جنگ، "آمار نیروی انسانی قرارگاه کربلا"، شماره ۶ - ۵ - ۸ - ۳ - ۱۲۵، ۱۳۶۷/۷/۱۰.
۱۰. ذخیره‌سازی رایانه‌ای اسناد مهندسی جنگ، "گزارش نیروی انسانی قرارگاه نجف"، شماره ۱ - ۲ - ۶ - ۹، ۱۳۶۶/۱۲/۱.
۱۱. ذخیره‌سازی رایانه‌ای اسناد مهندسی جنگ، "گزارش نیروی انسانی قرارگاه حمزه سیدالشهدا"، شماره ۱ - ۱ - ۶ - ۹، ۱۳۶۹/۲/۱۵.
۱۲. مدیریت ایثارگران وزرات جهاد کشاورزی جزوه معرفی تشکیلات ستاد پشتیبانی و مهندسی جنگ جهاد استان‌ها، تهران: مدیریت ایثارگران وزرات جهاد کشاورزی، ۱۳۸۵، صص ۲۰-۱۴.
۱۳. همان، صص ۱۲ و - مدیریت ایثارگران وزرات جهاد کشاورزی، سه هزار و سیصد شهید جهاد سازندگی، تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری شقایق روستا، ۱۳۸۲.

